

УДК 159.9.072.532:343.8

Питання кримінального права, кримінології та кримінально-виконавчого права;

Коломієць Н.В., канд. юрид. наук, доцент,

доцент кафедри кримінального права та правосуддя

Чернігівського національного технологічного університету

ДО ПРОБЛЕМИ КЛАСИФІКАЦІЇ ЗАХОДІВ ЗАОХОЧЕННЯ ЗАСУДЖЕНИХ

Стаття є продовженням циклу праць присвячених аналізу норм кримінально-виконавчого кодексу України, які містять заходи заохочення, що застосовуються до осіб засуджених до кримінальних покарань. А також окремих норм кримінально-виконавчого законодавства, які не є заходами заохочення, однак мають заохочувальний характер.

Ключові слова: заходи заохочення, заохочувальні норми, критерій, класифікація, кримінально-виконавчий кодекс України.

Статья есть продолжением цикла работ посвященных анализу норм уголовно-исполнительного кодекса Украины, которые содержат меры поощрения, применяемые к лицам осужденным к уголовным наказаниям. А также отдельных норм уголовно-исполнительного законодательства, которые не являются мерами поощрения, однако имеют поощрительный характер.

Ключевые слова: меры поощрения, поощрительные нормы, критерий, классификация, уголовно-исполнительный кодекс Украины.

This article is dedicated to analyze specific articles of criminally-executive code of Ukraine that contain promotion measurements, which are used to persons that are convicted to criminal punishment. Moreover, specific rules of criminally-executive legislation, that are not considered as promotion measurements, however have promotional character.

Key words: promotion measurements, promotion rules, criteria, classification, criminally-executive code of Ukraine.

Постановка проблеми. Ефективне правове регулювання у суспільстві одна із проблем сьогодення. Заохочення, як засіб впливу на поведінку суб'єктів правовідносин, беззаперечно потребує дослідження його ефективності. Однак, дієвість та ефективність заохочень залежить в першу чергу від правильного упорядкування заходів заохочення.

Способом вимірювання ефективності заходів заохочення в процесі відбування та виконання покарань є досягнення позитивного кінцевого

результату – виправлення засудженого. Та сьогодні наявні в КВК України заохочувальні норми не спроможні досягнути вище зазначеного результату, вони не здатні виконувати виховну функцію. Ця проблема існує в першу чергу через формальний підхід законодавця до стимулюючих заходів.

Однак її вирішення лежить в площині правильної кваліфікації заходів заохочення та законодавчих змін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На теренах незалежної України проблеми кримінально-виконавчого права досить активно досліджують такі вчені як: К.А. Автухов, В.А. Бадира, І.Г. Богатирьов, О.І. Богатирьова, А.П.Гель, Т.А. Денисова, О.М. Джужа, О.Г. Колб, І.С. Михалко, А.Х. Степанюк, В.М. Трубников, О.Г. Фролова, М.П. Черненко, Д.В. Ягунов, І.С. Яковець та ін. Проте комплексних наукових досліджень із цієї проблематики в Україні не проводилось. Тому порушене питання є досить актуальним.

Постановка завдання. Дослідити погляди вітчизняних на зарубіжних вчених стосовно класифікації заходів заохочення. Порівняти запропоновану науковцями класифікацію. Здійснити класифікацію заохочувальних норм кримінально-виконавчого кодексу України відповідно до принципів кримінально-виконавчого законодавства.

Результати дослідження. Як ми вже зазначали на теренах незалежної України комплексних наукових досліджень класифікації заходів заохочення, що застосовуються до засуджених не проводилось. Проте існують окремі наукові праці частково присвячені означеній проблемі.

Так, досліджуючи один із принципів кримінально-виконавчого права І.С. Михалко здійснила класифікацію стимулів в кримінально-виконавчому праві. Вище зазначений науковець до стимулюючих засобів відносить не лише заохочення, а й примус. У монографічному дослідженні «Забезпечення принципу раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки засуджених» І.С. Михалко класифікує заходи

заохочення до осіб, позбавлених волі і поділяє їх на три групи за ступенем універсальності застосування. Зокрема:

1. Універсальні заходи заохочення. Вони застосовуються до всіх засуджених до позбавлення волі: подяка; нагородження похвальною грамотою; грошова премія; дострокове зняття раніше накладеного стягнення (ст. 130 КВК України).

2. Формально універсальні заходи заохочення. Формальні у тому значенні, що хоча і немає на це прямої вказівки у ст. 130 КВК України, але фактично їх доцільно застосовувати до окремих категорій засуджених: надання додаткового короткострокового або тривалого побачення (наприклад, у дільниці соціальної реабілітації засуджені мають право одержувати короткострокові побачення без обмеження, а тривалі побачення – до трьох діб один раз на місяць (ст. 99 КВК України); для засуджених, що знаходяться на поліпшених умовах тримання у виховних колоніях, може бути дозволено додатково одержувати один раз на три місяці короткострокове побачення, яке за постановою начальника виховної колонії може проходити за межами виховної колонії (ст. 143 КВК України); засуджені жінки, яким дозволено проживання за межами виправної колонії, можуть без обмеження мати побачення з родичами та іншими особами (ст. 142 КВК України)); дозвіл додатково витратити гроші для придбання продуктів харчування і предметів першої потреби в сумі до 15 % мінімального розміру заробітної плати. Цей захід не застосовується до засуджених, які можуть користуватися грошми без обмеження (наприклад, статті 99, 142 КВК України).

3. Диференційовані заходи заохочення. Вони застосовуються в органах і установах певного виду: а) у кримінально-виконавчих інспекціях – застосування заходів заохочення (ст. 41 КВК України); б) в арештних домах – застосування заходів заохочення у виді подяки або дострокового зняття раніше накладеного стягнення (ст. 54 КВК України); в) на гауптвахті – застосування заходів заохочення у виді подяки, дострокового зняття раніше

накладеного стягнення чи зарахування часу відбування арешту в загальний строк військової служби повністю або частково (ст. 55 КВК України), у дисциплінарному батальйоні – застосування заходів заохочення у виді подяки, зняття раніше накладеного дисциплінарного стягнення, надання одного додаткового короткострокового побачення, нагородження цінним подарунком або премією в розмірі місячного грошового забезпечення, зарахування до числа тих, хто виправляється (ст. 81 КВК України); г) у виправних центрах – дозвіл на виїзд до близьких родичів за межі виправного центру на святкові, неробочі та вихідні дні (ст. 67 КВК України); д) у виховних колоніях – надання права відвідування культурно-видовищних і спортивних заходів за межами виховної колонії в супроводі працівників колонії; надання права виходу за межі виховної колонії в супроводі батьків чи інших близьких родичів (ст. 144 КВК України); залишення у виховних колоніях засуджених, які досягли вісімнадцятирічного віку (ст. 148 КВК України); поліпшення умов тримання засуджених у виховних колоніях (ст. 143 КВК України); е) виправних колоніях мінімального, середнього та максимального рівнів безпеки одержувати щомісяця короткострокове і один раз на три місяці тривале побачення (статті 138, 139, 140 КВК України); надання засудженим, які тримаються в приміщеннях камерного типу, щоденної прогулянки тривалістю одна година (ст. 140 КВК України) [1, с. 134-136].

Наступна класифікація заходів заохочення, на думку І.С. Михалко, базується на критерії можливості певної зміни умов відбування покарання засуджених унаслідок їх виправлення. Таким чином, усі заходи заохочення авторка класифікувала на заходи заохочення, що не змінюють умови відбування покарання засуджених, та заохочення, що змінюють умови тримання. Традиційно в науці прийнято виділяти дві групи заходів заохочення: у першу групу заходів заохочення входять так, що застосовуються до засуджених до позбавлення волі, які мають разовий характер і в основному за позитивні вчинки, вони не передбачають тривалої

зміни правового статусу засуджених. Заходи цієї групи можуть виражатися в одноразовому наданні якогось заохочення, наприклад оголошення подяки. Така група заходів заохочення не здійснює істотного впливу на обсяг прав. У другу групу заходів заохочення входять такі, що забезпечують істотну зміну правового положення засуджених і є реакцією на змінену та позитивну поведінку засуджених, що стала постійною. Таким чином зазначені заходи заохочення виступають своєрідним комплексом дій, що впливають на зміни умов відбування покарання у сторону покращення [1, с. 138-139].

А.Х. Степанюк, І.С. Яковець заходи заохочення умовно поділяють на дві групи: перша, заходи морально-організаційного характеру (подяка, дострокове зняття раніше накладеного стягнення, нагородження похвальною грамотою, умовно-дострокове звільнення); друга, заходи матеріально-грошового характеру (грошова премія; нагородження цінним подарунком; переведення на поліпшені умови тримання; дозвіл додатково витратити гроші для придбання продуктів харчування і предметів першої потреби) [2, с. 430].

Не залишаються осторонь порушеної проблеми і російські науковці в галузі кримінально-виконавчого права. Наприклад, С.Л. Бабаян здійснив класифікацію заохочувальних інститутів кримінально-виконавчого права, зокрема, по структурі на прості та складні. Прості інститути не містять ніяких інших підрозділів. Складні інститути складаються із двох і більше субінститутів. Наприклад, до простих інститутів відноситься заохочувальний інститут щодо надання права на переміщення засудженого без конвою чи супроводу (ч.1 ст. 96 КВК РФ), аналогічний захід передбачає національне законодавство у ст. 99 КВК України це право засуджених з дозволу адміністрації колонії пересуватися без нагляду поза територією дільниці, але в межах населеного пункту, якщо це необхідно за характером виконуваної ними роботи або у зв'язку з навчанням (застосовується лише для осіб, що відбувають покарання у дільниці соціальної реабілітації); до складних С.Л. Бабаян відносить такий заохочувальний інститут, як виїздів засуджених

за межі виправних устав (ст. 97 КВК РФ), що складається з двох субінститутів: 1) довгострокові виїзди засуджених за межі виправних установ на час щорічної оплачуваної відпустки; 2) короткострокові виїзди засуджених до позбавлення волі за межі виправних установ в зв'язку з сімейними та особистими обставинами [3, с. 110-115]. КВК України передбачає схожі заохочувальні інститути лише з тією відмінністю, що вони мають назву короткочасні виїзди засуджених. Незважаючи на те, що для певної категорії засуджених, які працюють та перебувають у виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання, надається щорічний короткочасний виїзд за межі колонії тривалістю 14 календарних днів, що по суті нагадує певну відпустку.

Також С.Л. Бабаян класифікує заохочувальні інститути за предметно-галузевою ознакою. Традиційно вони представляють собою поділ на галузеві і міжгалузеві; на матеріальні і процесуальні; на моністичні (монізм з др.-грец. *μόνος* – один, єдиний) це такі заохочувальні інститути, що стосуються надання заохочення в його чистому виді, пов'язані виключно з правослухняною поведінкою засудженого, без будь-яких умов) і дуалістичні (заохочення, які пов'язані не тільки з поведінкою засуджених, а із настанням деяких подій); на строкові і безстрокові; на ті які корегують вирок суду (заміна невідбутої частини покарання більш м'яким, умовно-дострокове звільнення) і ті, які не змінюють (зміна умов тримання засудженого з покращенням правового становища) [3, там само].

Чинний КВК України містить чимало заохочувальних норм. Основна підстава, за якою їх класифікував законодавець – вид призначеного покарання та суб'єкт, по відношенню до якого має бути застосована та чи інша норма. Однак класифікація заохочувальних норм, що застосовуються до засуджених осіб на цьому не вичерпується. Диференціація заохочувальних норм кримінально-виконавчого кодексу може бути різною. Та варто зазначити, що практичне значення класифікації заохочень полягає в тому, що різні групи заохочувальних норм дозволять чітко індивідуалізувати,

диференціювати виконання кримінального покарання і застосування до засуджених різних засобів виправного впливу. Саме із таких міркувань законодавець поєднав індивідуалізацію і диференціацію виконання покарань в одному із принципів кримінально-виконавчого законодавства (ст. 5 КВК України).

Диференціація та індивідуалізація виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк представляє собою систему взаємопов'язаних заходів, які застосовуються задля досягнення мети покарання. Як зазначає І.Г. Богатирьов, диференціація виконання покарання полягає в тому, що залежно від складу вчинених злочинів до різних категорій засуджених у процесі відбування ними покарання застосовуються різні форми та методи профілактично-виховного впливу [4, с. 157].

Така позиція є традиційною для науки кримінально-виконавчого права і підтримується переважною більшістю вчених. Авторський колектив навчального посібника «Кримінально-виконавче право», вважає, що диференціація виконання покарання полягає в тому, що до різних категорій засуджених (залежно від тяжкості вчинених ними злочинів, злочинної діяльності в минулому, форми вини, поведінки у процесі відбування покарання) застосовується каральний та виховний вплив у різних обсягах [5, с. 41].

Сьогодні норми ст. 5 КВК України «Принципи кримінально-виконавчого законодавства, виконання і відбування покарань», що відбивають загальний дух кримінально-виконавчого законодавства, знаходять своє відображення в класифікації заохочувальних норм. Це беззаперечно стосується принципу індивідуалізації і диференціації виконання покарань. Однак, з нашої точки зору, систему заходів заохочення (їх класифікацію) необхідно удосконалювати. І відштовхуватись потрібно від принципу індивідуалізації.

Одним із елементів індивідуалізації виконання покарання у виді позбавлення волі є врахування індивідуальних особливостей засудженої

особи. Має бути врахована його поведінка, ставлення до суспільно-корисної праці, режимних вимог тощо. Принцип диференціації та індивідуалізації кримінальних покарань має тісний зв'язок з іншими принципами кримінально-виконавчого права – раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правислухняної поведінки, поєднання покарання з виправним впливом.

Так, відповідно до ч. 4 ст. 6 КВК України, засоби виправлення і ресоціалізації засуджених застосовуються з урахуванням особистості засудженого, характеру й ступеня суспільної небезпеки та мотивів учиненого злочину, поведінки засудженого під час відбування покарання. Корекція поведінки під час відбування покарання дає можливість змінити умови тримання шляхом переведення до різних структурних дільниць у межах однієї виправної колонії (ресоціалізації, соціальної реабілітації або посиленого контролю) чи до виправної колонії іншого рівня безпеки (ст. 94-101 КВК України), що тягне за собою або збільшення обсягу його прав, або звуження його правового статусу [5, с. 41–42].

Таким чином, процес індивідуалізації виконання кримінальних покарань супроводжується соціально-виховною роботою і засудженими, яка у своєму розпорядженні має комплекс заходів стимулюючого характеру (заходи заохочення та стягнення). Якщо запровадити систему заходів заохочення з урахуванням принципу індивідуалізації, то це дасть можливість ефективно досягати мету покарання – виправлення.

Зокрема, це стосується такої категорії засуджених які вчинили імпульсивні злочини або необережні злочини так звані «випадкові злочинці», тобто особи, які вчинили злочин унаслідок випадкового збігу обставин, усупереч із загальною позитивною характеристикою всієї попередньої поведінки. Для таких засуджених злочин – це не домінуюча лінія поведінки, не закономірний результат криміногенної взаємодії особистості й середовища, а скоріше прикрий (хоча й винний) епізод у їхньому житті. Багато таких засуджених з перших днів перебування в установах виконання

покарань поводять себе бездоганно, сумлінно ставляться до праці, розкаюються у вчиненому [6, с. 127]. У переважній своїй більшості такі засуджені навіть не потребують застосування засобів виправлення і ресоціалізації. Позбавлення волі до зазначеної категорії осіб застосовується перш за все за для кари, а також досягнення мети загальної превенції.

З нашої точки зору, на законодавчому рівні потрібно врахувати особливості відбування покарань саме такої категорії засуджених, а головне розробити систему заходів заохочення, яка буде застосовуватись до такої категорії ув'язнених.

Згідно КВК України засуджені до позбавлення волі за злочини, вчинені з необережності відбувають покарання у виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання (ст. 18 КВК), а за необережні тяжкі злочини, їх може бути за їхньою згодою залишено у слідчому ізоляторі чи направлено у виправну колонію максимального рівня безпеки для роботи з господарського обслуговування (ст. 89 КВК). До таких засуджених застосовують загальні заходи заохочення, що передбачені ст. 130 КВК України. Однак є і інші заохочувальні норми – ст. 111 КВК України – передбачає короткочасні виїзди до 7 діб за винятковими обставинами, та щорічний короткочасний виїзд за межі колонії тривалістю 14 календарних днів.

Враховуючи те, що заохочення має потужний стимулюючий потенціал до виправлення, що є метою покарання, то для такої категорії засуджених воно втрачає сенс. Постає логічне запитання: можливо до таких засуджених взагалі не потрібно застосовувати заходи заохочення, бо в установу виконання покарання така людина потрапила не для того, щоб її виправляли, а через те, що безкарною її залишити теж не можливо? Беззаперечно заходи заохочення до таких засуджених повинні застосовуватися, але вони повинні бути спрямованні на підтримання соціально-корисних зв'язків із суспільством та сім'єю.

Зокрема, до засуджених, які вчинили необережні злочини доцільно застосовувати такі заохочувальні норми як надання права на святкування дня народження з родичами чи друзями за межами установи виконання покарання; надання права виходу за межі колонії засудженим до позбавлення волі у вихідні дні. Адже, як показав попередній аналіз заохочувальних норм кримінально-виконавчого законодавства, таке додаткове право вище зазначеній категорії засуджених може надаватися лише, якщо таку особу буде переведено з виправної колонії до виправного центру. Таке переведення можливе лише після відбуття певного строку покарання. Саме з цих міркувань нам вважається за доцільне Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо вдосконалення порядку зарахування судом строку попереднього ув'язнення у строк покарання)» від 26 листопада 2015 р. застосовувати тільки до такої категорії засуджених, які вчинили імпульсивні злочини або необережні злочини. З урахуванням вище зазначеного пропонуємо внести зміни в частину п'яту статті 72 Кримінального кодексу України та викласти їх в наступній редакції:

«5. Зарахування судом строку попереднього ув'язнення у разі засудження до позбавлення волі в межах того самого кримінального провадження, у межах якого до особи було застосовано попереднє ув'язнення, провадиться з розрахунку один день попереднього ув'язнення за два дні позбавлення волі, **якщо така особа була засуджена за необережний злочин**».

Окрім того, для такої категорії засуджених характерні докори сумління і для них є важливий суспільний осуд. Тому з врахуванням цього моменту ми підтримуємо думку І.С. Михалко стосовно доповнення переліку заохочень такими видами, як відправлення листа близьким родичам про зразкову поведінку засудженого, надання права запису відеоліста, публікація заохочувальної статті у газеті чи показ позитивного сюжету по телебаченню. Безумовно це дозволить розширити коло заохочень за допомогою додаткових заходів морального впливу, основна дія яких ґрунтується на потребі людини

в суспільному визнанні. А застосування таких заходів заохочення дозволить створити певну громадську думку та морально-психологічну атмосферу навколо засудженого щодо його поведінки чи діяльності [1, с. 145].

Висновки. Отже, на наш погляд законодавець повинен виділити в окрему категорію таких ув'язнених і доповнити кримінально-виконавче законодавство заохочувальними нормами, які будуть спрямованні на підтримку соціальних зв'язків таких осіб.

Класифікація заходів заохочення на цьому не вичерпується, більш того класифікація заохочувальних норм кримінально-виконавчого права може бути предметом іншого наукового дослідження.

Однак, підводячи підсумок, доцільно відмітити, що практичне значення класифікації заходів заохочення полягає в тому, що поділ заходів заохочення на певні види (групи) дасть можливість чітко індивідуалізувати, диференціювати відбування кримінального покарання, а саме головне дасть можливість використовувати до засуджених доцільні засоби зміни їх поведінки, а отже досягнення мети покарання – виправлення особи.

Список використаних джерел:

1. Михалко І.С. Забезпечення принципу раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки засуджених : монографія / І.С. Михалко. – Х. : Право, 2013. – 200 с.
2. Кримінально-виконавчий кодекс України: науково-практичний коментар / А.Х. Степанюка, І.С. Яковець; заг. ред. А.Х. Степанюка. – Х. : Одиссей, 2005. – 560 с.
3. Бабаян С.Л. Поощрительные институты уголовно-исполнительного права (теория и практика применения) : дис...д-ра юрид. наук : спец. 12.00.08 / Сергей Львович Бабаян ; Академия управления МВД России. - Москва, 2014. - 592 с.
4. Богатирьов І.Г. Кримінальні покарання, не пов'язані з позбавленням волі (теорія і практика їх виконання кримінально-виконавчою інспекцією) [Текст]

: дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.08 / Іван Григорович Богатирьов. – К., 2006. – 500 с.

5. Гель А.П. Кримінально-виконавче право України [Текст] : навч. посібник / Гель А.П., Семаков Г.С., Яковець І.С. ; за ред. проф. А.Х. Степанюка. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 624 с.

6. Яковець Д.С. Значення карального потенціалу позбавлення волі при підготовці засуджених до звільнення. / Д.С. Яковець // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – 2015. - Серія: юриспруденція. – Вип. – 18.- Том 2. – С. 126-128.